

□СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АБРИСИ ЗАДУМУ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ: СЬОГОЧАСНІ ДИСКУСІЇ ТА ДОСВІД НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ

Розглянуто можливості ідеї культуротворчості для соціально-психологічних досліджень творчості. Аргументовано доцільність дослідження у соціальній психології проблеми творчості з урахуванням сучасних тенденцій у соціогуманітарному та соціально-економічному знанні через звернення до ідеї культуротворчості.

Ключові слова: культуротворчість, культуроспоживання, співсуб'єктність.

Жорновая О. И. Социально-психологические абрисы замысла культуротворчества: современные дискуссии и опыт научного осмысления. Рассмотрены возможности идеи культуротворчества для социально-психологических исследований творчества. Аргументировано целесообразность исследования в социальной психологии проблемы творчества с учетом современных тенденций в социогуманитарном и социально-экономическом знании через обращение к идее культуротворчества.

Ключевые слова: культуротворчество, культуропотребление, сосубъектность.

Zhornova O. I. Socio-psychological outlines of design cultural creativity: contemporary debates and experience of scientific understanding. The possibilities of cultural creative ideas for the socio-psychological studies of creativity are highlighted. Necessity of creativity problem study in social psychology from social-humanistic and social-economic perspectives is proved.

Key words: cultural creativity, cultural consumption, cosubjectivity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Посилання на квазісоціальні замовлення щодо потреби суспільства в творчій особистості в контексті практики вульгарного креативізму не є обґрунтованими з точки зору сучасного суспільного розвитку і України, і міжнародної спільноти у всесвітньому масштабі: нині сформульовано й визнано як соціальні пріоритети стабільність і передбачуваність. Відтак, через загострення глобальних проблем виникає об'єктивна потреба в теоретичному обґрунтуванні фундаментальних засад розвитку і функціонування особистості, соціальної групи, спільноти й мас із інших позицій – цивілізаційних реформ, під якими розуміють скеровані соціумом зміни. Найбільше це зачіпає різноаспектні питання феномену творчості, адже ще й дотепер у соціальній психології інтерпретують його надміру розгорнуто і без виразного наголосу на

потенціальних негативних для суспільства ефектах при уведенні в обіг нового продукту.

Між тим, соціально-економічні дослідження чітко визначились із характеристиками інноваційних процесів. При всій їхній різноманітності неодмінною і першочерговою постає їхня соціальна значущість. Аналогічні плани спіткаємо й у соціогуманітарному знанні. Тому питання висвітлення в соціально-психологічних дослідженнях творчості таких ракурсів, як соціальна відповідальність, соціальні потреби, можливі ризики й негативні наслідки для спільноти, механізми соціальних змін, які є неминучими при впровадженні інновацій, є і своєчасним, і назрілим.

Мета роботи – показати доцільність дослідження у соціальній психології проблеми творчості з урахуванням сучасних тенденцій у соціогуманітарному та соціально-економічному знанні, а саме через звернення до ідеї культуротворчості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Визначальною ознакою осмислення проблеми створення нового продукту соціогуманітарним та соціально-економічним знанням є виокремлення ядра (підвалини), яке встановлює рейтинг усіх наступних компонентів. Нині, при вищеназваних пріоритетах, коли суто бізнесові позиції поступилися гармонійному співіснуванню в соціумі, підготовлено нові моделі управління інноваціями, котрі спираються на незвичні для соціальної психології постулати: бути найкращим у будь-якій галузі – це бути одинаком, переживати через заздрощі й недовіру із сторони конкурентів, готуватися до бодай тимчасового сповзання виробничих показників униз як до тяжкої поразки й т. ін. Між тим, співробітництво через обмін новими ідеями здатне збільшити ефективність виробництва на більш, ніж 60 % та менше, ніж за 12 місяців (Х. Харрінгтон).

Збіжні підходи втілено у концепціях корпоративної соціальної відповідальності (С. Буко), «нової економіки» та нових елементів соціально-економічного змісту ринкових відносин (Н. Фролова), бенчмаркінгу (Х. Харрінгтон) та ін. У межах нової виробничої парадигми і нами досліджено феномен «культуротворчої праці» [8]. Всі вони зреалізують цінності прогнозованого розвитку і сталого функціонування, врахування інтересів максимально можливої кількості працівників, культуровідповідності нових технологій. Додамо до цього, що й соціальний аудит, котрий здійснюють незалежні органи за одним із трьох визнаних стандартів, передбачає відстеження сталості функ-

ціонування підприємства (The Global Reporting Initiative), прозорості діяльності у різних сферах (Account Ability), гуманітарної допомоги нужденним (United Nations Global Compact). До того ж й інші показники ефективності зростання виробництва, за які впливові світові організації присуджують високостатусні звання, титули, премії, призи, інші відзнаки і винагороди, не передбачають кількість новацій, а лише їхню якість як спрямованість на врахування потреб більшості в існуванні у не ризикованому середовищі, запобігання створенню ситуацій криз і нестабільності в регіоні чи на планеті, безпосереднього залучення бізнесу до розв'язання проблем соціокультурного середовища.

Отже, впродовж останніх десятиріч основним орієнтиром для виробництва стає покращення якості життя не тільки співробітників, їхніх родин, спільноти за місцем розташування чи регіону, але й суспільства в цілому, і навіть ще більше – планетарного людства. Комерційні ініціативи сьогодні розуміють не як суто виробничі інновації через втілення творчих пошуків, а як проекти, метою яких є соціальні завдання і які є при цьому прибутковими для підприємства.

Саме тому і в соціогуманітарному, і в соціально-економічному знанні намагаються не легковажити таким критерієм, як кількість нових ідей при обминанні їхньої якості. Наголосимо саме на цьому аспекті проблеми створення нового продукту особистістю, бо якраз у точці порушення питання про створення потрібного соціуму продукту й доцільно застосовувати ідеї культуротворчості.

Науковці в різні часи критерієм творчих пошуків називали виготовлення нового потрібного продукту (Й. Гердер, К. Маркс, Р. Вайсберг). Вітчизняні вчені також наголошують на корисних нововведеннях (Є. Андрос). Важливо, що саме необхідність і значущість для соціального оточення стала визначальною характеристикою ідеї культуротворчості в педагогічних розвідках. Її соціокультурний аспект зацентовано Є. Бондаревською, Є. Бурцевою, Є. Лаврухіною, І. Макарковою; культуротворчість як усвідомлене входження в культуру професійного співтовариства й участь у колективному формуванні фахових смислів вивчали Ю. Куницька, Т. Бабкіна; різноманітні аспекти культуротворчості за спільного підходу до їх обумовленості соціальною природою індивіда розробляли Л. Колмогорова, В. Кудрявцев, Г. Уразалієва, А. Майєр, В. Медведєв, Г. Сунгатулліна та ін.

Разом із тим окремі плани ідеї культуротворчості: саморозвиток особистості, який позначається на відмові від запропонованих цінностей і створенні власної їх системи; перетворення навчальних

закладів, де враховується ця динаміка, на осередки дитячої, молодіжної культури (О. Сухомлинська); значущість практик споживання і створення культури для суспільства (А. Могильний, В. Речинський); включення індивіда в художньо-культурну творчість (Г. Балл, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Падалка, О. Щолокова та ін.); педагогіка творчості (С. Сисоєва) та психологія творчості (В. Моляко та ін.) – наявні різною мірою у багатьох дослідженнях вітчизняних авторів і створюють потужні соціально-філософську, історико-педагогічну та психологічну платформи для її застосування в соціально-психологічних дослідженнях.

Опосередковано проблему формування потрібної суспільству творчої особистості в історичному, соціокультурному, етичному аспектах порушували М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Сухомлинський та ін. Дотичні ідеям культуротворчості доктрини, концепції, які вивчають:

- взаємовплив колективу й особистості (О. Киричук);
- взаємини, що виховують (А. Бойко);
- моделі культурологічної освіти і творчо-професійного розвитку (Г. Васянович, І. Зязюн, Л. Кондрацька, М. Лещенко, В. Моляко, В. Рибалка, О. Рудницька, С. Сисоєва, О. Шевнюк та ін.);
- правила, які регулюють суспільні відносини (С. Кріпке, М. Полані, П. Уїнч), їхня роль у діяльності та досягнення у ній творчого рівня як їх перевершення (Р. Вайсберг, Р. Ойх, А. Осборн);
- вихід за межі обмеженості як базову основу продуктивної діяльності (Н. Непомняца);
- теоретико-педагогічні засади духовно-творчого потенціалу культури для розвитку студентської молоді (В. Вербець, О. Ростовський, Г. Падалка та ін.); саморегуляції у професійній діяльності (В. Чайка).

У руслі особистісно зорієнтованого підходу (І. Бех) та його реалізації в професійній освіті (В. Кравець, Н. Ничкало, Г. Терещук) вирішується суперечність між розмежуванням функцій активної меншості і пасивної більшості усвідомленням принципової неокремішності індивіда від соціального середовища при апробації, корегуванні та поширенні нововведень у виробничій сфері, а також унеможливлення недооцінювання індивідуальної культуротворчості в соціокультурному вимірі, коли культурною одиницею вважають не індивіда, а, як мінімум, соціальну групу.

В сумарному форматі варто говорити про творчі досягнення особистості як вершину здобутків повсякденної практики. А відтак, ко-

лективні зусилля в поєднанні з творчими ідеями однаків – ось найбільш продуктивний шлях цивілізаційного поступу. «Творчість – визначна справа й приносить незмірне задоволення, та вона, крім цього, потребує багато часу і нестабільна. Якщо в когось є хороша ідея, і він готов поділитися нею з вами, приміть цей дар. Хіба не на це спрямоване усіляке навчання?» [10].

На підставі вивчення кардинальних світових тенденцій в галузі праці, аналізу основних проблем у сфері підготовки кадрів, зарубіжної практики, узагальнення вітчизняного наукового досвіду нами виявлено такі суперечності:

- між становленням парадигми, заснованої на творчості як типі культури, і недостатнім представленням цієї тенденції в соціально-психологічних концепціях творчості;

- між цілісним системним характером процесу створення нового продукту і дискретними репрезентаціями цього процесу в соціально-психологічних концепціях;

- між апеляцією до потреби суспільства в творчих особистостях і науково-обґрунтованими підходами до їх підготовленості щодо реакції соціального середовища на відмову від правил і стандартів.

Їх невирішеність поглиблює соціально-психологічні проблеми творчості і зумовлює появу низки інших суперечностей, а саме:

- між об'єктивно зумовленим темпом оновлення суспільного життя, впровадження нового у виробництві, культурі, ін. соціальних сферах та індивідуальним рівнем перетворювальної активності, котрий суттєво його перевищує;

- між соціальною значущістю ідеї культуротворчості для мінімізації ризиків від новацій і недостатньою репрезентацією її в соціально-психологічному знанні;

- між поширенням соціальних правил і стандартів й індивідуальними здатністю і потребою їх оновлення;

- між організацією соціального життя за принципами лінійності, поступовості, систематичності, технологічності та алгоритмізації як передбаченої, заздалегідь упорядкованої системи вимог до кожного громадянина, і нелінійністю особистісного розвитку, непоступовістю таких перетворень, несистематичністю привласнення знань і вимог соціального оточення особистістю.

Отже, причин введення у науковий обіг терміна культуротворчості поряд із поняттями культури і творчості є кілька, але найбільш вагомими – дві. Перша з них зводиться до уявлень зарубіжних і віт-

чизняних науковців про своєрідний етап у розвитку індивіда, коли він при наростанні здатності замінити механізм впливу сторонньої особи на механізм самовпливу зачинає перегляд запропонованих для засвоєння культурних зразків і береться до власної ролі суб'єкта культури й творчості через внесення змін і створення нових культурних значень, смислів і цінностей. Для другої основою стало переосмислення творчості як ризикованої для спільноти діяльності через не прогнозованість наслідків. При цьому рушійною силою культуротворчості виступає опозиція наслідуваність–створювальність у русі від канонізованого до продуктивного.

У російських наукових колах культуротворчість найчастіше згадано в контексті культурологізації освіти. Її концепції виникають у відповідь на суспільну потребу існування в захищеному від свавілля і непередбачуваності світі, й тому поширювання дошкільних, шкільних, вищих та позашкільних навчальних закладів, котрі центрують культуротворчість, засноване на усвідомленні самого феномену освіти як культуротворчості, а остання – осмислена як філософська, соціологічна, культурологічна, психологічна й педагогічна проблема.

У педагогічних дослідженнях культуротворчість постає сутністю нової парадигми (Є. Бондаревська, Є. Бурцева, Т. Іванова, Є. Лаврухіна, І. Макарцева та ін.). Її введено у навчальні програми як мету освіти.

В українській науці поняття «культуротворчість» трапляється впродовж тридцяти останніх років. Поширення його у вітчизняних наукових колах пов'язане із посиленням культурологічної функції освіти. Відтак, існування культуротворчої моделі освіти визнано і в Україні, з зауваженням її малого поширення.

Філософи Н. Хамітов, В. Леонтьєва, В. Шинкарук, І. Зязюн вживають термін як адекватне поняттю «культурна діяльність». Воно увійшло в дослідження вітчизняних науковців і як складова частина професійної культурологічної підготовки (І. Зязюн, Л. Кондрацька, О. Рудницька, О. Шевнюк та ін.). Фундаментальні роботи, у яких безпосередньо розкрито природу, системи, процеси культуротворчості й охарактеризовано освіту як її феномен, представлені вітчизняним філософом В. Леонтьєвою. Професійна культуротворчість визначається нею як створення культури в рамках професійної діяльності.

Проблематика перетину творчості і культури в контексті створення нового як відмови від правил представлена більшою мірою в психологічних працях. У них найчастіше описано дихотомії «норма–аномія» та «репродуктивність–продуктивність» у виокремленому ракурсі. Порух у бік творчості пов'язують із фактом нових елементів

у системі через усвідомлення дихотомій «Ми–Я», «норма–аномія». У таких працях активна природа людини розглянута через призму її творчих проявів у звичайних життєвих ситуаціях, рядових відносинах із навколишнім середовищем. Найбільш продуктивними постають дослідження з пов'язуванням творчих проявів і різноманітних форм побутової активності [1].

Відступ від узвичаєних уявлень про творчість і культуру через їх осмислення як виключно психологічних ідей, котрі не зведені до матеріального плану чи форми застосування вивченого в нових умовах для вирішення конкретного завдання, що напружує відміни та підсилює сутність і культури, і творчості [2]. «Творча діяльність» – це просто формальна подібність творчості за другорядною атрибутикою справжнього творчого процесу [2, 127–128]. Виділимо, творчість – це не те, що «зроблено не так, як у інших», не рішення визначених завдань непересічними прийомами, не художні практики, які можуть бути зреалізовані в організаційному процесі.

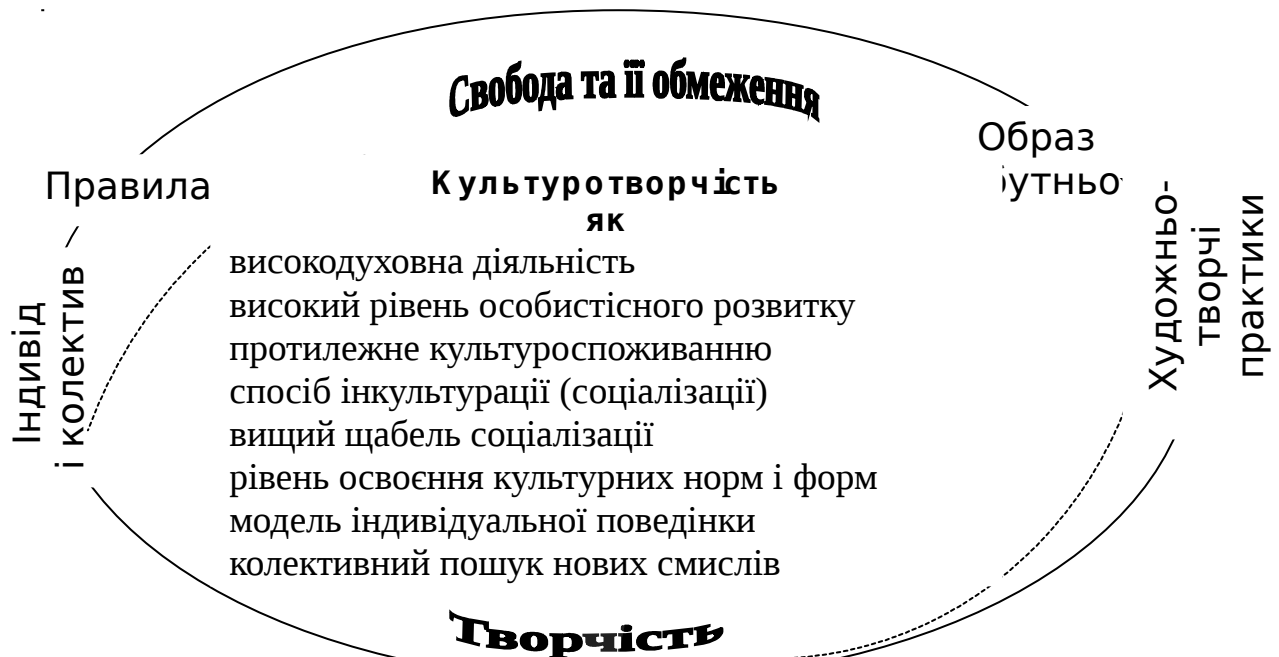
У низці публікацій і монографій автор порушує питання підготовки до культуротворчої праці, формування виробничого колективу як соціокультурної цілісності, фахівця як культуротворця та навчання маніпуляціям із правилами в континуумі «безумовне прийняття – створення нових», що є нагальною потребою економіки постфордистського етапу, котра існує за оригінальними автентичними правилами [3–9].

Отже, культуротворчість за різних підходів до її тлумачення постає як багатовимірний феномен, що існує в нерозривності індивіда і спільноти. Як показано на рисунку 1, напрями еволюції змісту поняття культуротворчості у психолого-педагогічних науках є багатовекторними.

Через хисткість і розмитість змісту поняття культуротворчості як «символічного переходу» від усталеного до оновленого, від споживання до створення, від культури до творчості, й сполучення двох протилежних термінів у єдиний, інтерпретація, опис та аналіз новоявленого поняття відбуваються відповідно до тієї складової частини, як пріоритетніша – культури або творчості.

Основна проблема недостатнього осмислення культуротворчості соціальною психологією, на наш погляд, полягає у двох причинах. Перша – відносна тривалість вживання поняття культуротворчості при поодиноких, розпорошених у філософських, культурологічних, антропологічних, мистецтвознавчих і психолого-педагогічних науках методологічних засадах, на ґрунті яких визначають її природу. Друга

причина, яка збільшує не розв'язані проблеми культуротворчості – недостатня увага науковців до обґрунтування її як феномену, що не збігається з творчістю.

В основі нашого твердого переконання продуктивності ідеї культури «Рис. 1. Проблемне поле та вектори еволюції змісту творчості», «поняття культуротворчості в психолого-педагогічних науках» на такому вигляді. Для наукових цілей раціональним є виразне розмежування понять творчості й культуротворчості, оскільки конститутивні характеристики першої з них (ризикованість, непередбачуваність, непрогнозованість тощо) не притаманні для культури, й тому два супротивні феномени не можуть бути поєднані в одному терміні. Вести мову про культуротворчість можна лише тією мірою, якою наявні передбачуваність та безпечність, що вкрай локалізує розмір творчого часопростору як принципово не алгоритмізованої та ризикованої діяльності.

Поняттям культуротворчості ми охарактеризовуємо самотні явище, процес і результат, котрим припадає особне місце в соціальній і науковій реальностях – на умовному перетині культури й творчості. Така принципова автентичність обумовлює інші зміст, мету, завдання, методи дослідження, форми організації як практики, відмінної і від споживання, і від створення.

Через це наголошуємо, що таким підходом засновуємо окремий напрям дослідження культуротворчості. Назвемо його, скажімо, співсуб'єктним (як у Б. Шалютіна, Росія) через наявність двох різнофункціональних, але рівнозначних суб'єктів – культури й творчості. Як психологічну категорію культуротворчість засновують дихотомії: «пасивність–активність», «колективне–індивідуальне», «норма–аномія», «репродуктивне–продуктивне», «ординарність–неординарність», «споживання–створення», «соціалізація–ресоціалізація», «адаптація–трансгресія», «звичайність–обдарованість».

Відтак, співсуб'єктність у нашому витлумаченні – це двоскладникова система із властивими їй внутрішніми й зовнішніми зв'язками, у якій системна єдність утворена двома діалектично взаємопов'язаними елементами – культурою і творчістю, а проявлена через відповідних суб'єктів – культури й творчості, й тому може вважатися цілісною й адекватною лише при органічному природному факті їх наявності.

Кожен із суб'єктів відіграє лише характерну йому роль і тому позначений як «соціокультурна цілісність» (суб'єкт культури) й «культуротворець» (суб'єкт творчості). Соціокультурна цілісність продукує значення, культуротворець – смисли, а культуротворчість постає результатом функціонування системи «Соціокультурна цілісність» – «Культуротворець».

На рисунку 2 репрезентовано увесь континуум культури й творчості: від збереження традиції до її оновлення, а також відрив від актуального змісту культури у напрямі виготовлення того, що, ймовірно, ніколи не усталиться як культурний здобуток.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наш напрям дослідження вивчає дії індивіда в ситуаціях штучного скорочення виборів спільнотою. Інакше кажучи, ми виявляємо механізм збалансування культуроспоживання із культуротворчістю для формування у особистості й соціальної групи досвіду дотримання правил і стандартів, маніпуляції з ними й їхнього оновлення в інтересах соціальної групи і особистості.

Ми зосереджуємо увагу на таких соціально-психологічних аспектах співсуб'єктності проблеми створення нового продукту й потому збереження/порушення рівноваги в системах «Культура–Творчість», «Традиція–Новація», «Споживання–Створення»:

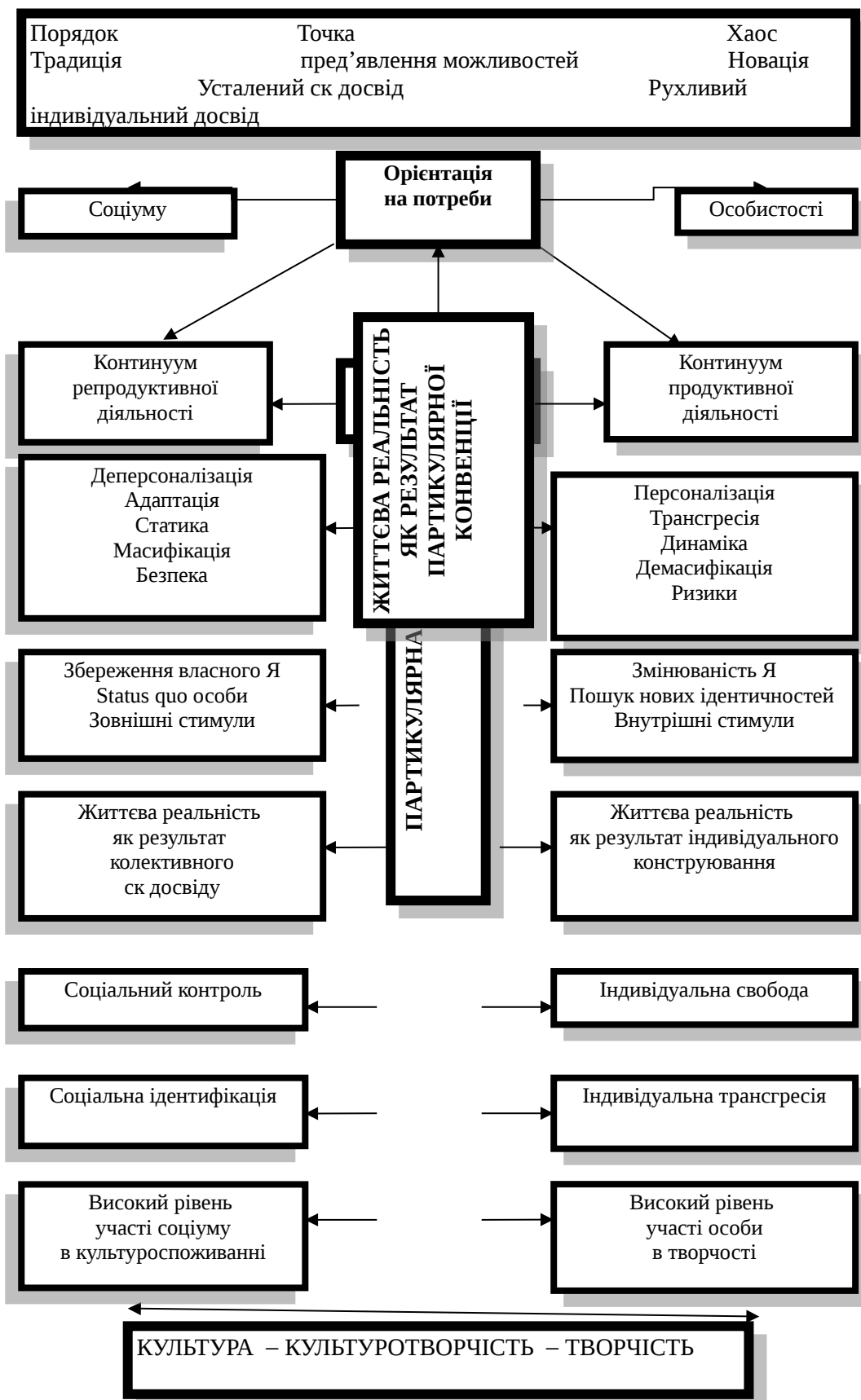

Рис. 2. Континуум культури й творчості.

Скорочення: ск – соціокультурний

а) дотримуватись правил і визнати стандарти спільноти – це вбавити власноруч простір для самореалізації, але оберегти соціальну і культурну ідентичності, підтверджуючи їх зайвий раз наданням переваги культурній суб'єктності, через гіпертрофований страх залишитись за межами спільноти;

б) переступити правила й відмовитись від стандартів задля самореалізації – позбутися ідентичностей, але закласти свої культурні смисли й підняти прерогативи творчої суб'єктності;

в) маніпулювати з правилами, покращуючи стандарти спільноти – це зреалізувати культуротворчість як час і простір конвенціональних домовленостей заради збереження ідентичностей й соціокультурної рівноваги в спільноті через урівноваження культурної й творчої суб'єктностей як особливої співсуб'єктності.

Врівноваження практик дотримання і порушення правил встановлює завдання урахування таких пріоритетів, як суспільна рівновага, соціокультурний баланс, конвенції, навчання засобом стримування і противаг для перешкоджання шкідливим новаціям.

Ідеї культуротворчості ми розглядаємо як ще один ресурс піднесення соціальної психології. Подібний концептуальний конструкт задає більш широкі контексти і плани розуміння потреб, мотивів, смислів, цінностей особистості, соціальної групи і мас щодо сприяння соціокультурному балансу в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Кривцун О. А. Личность художника как предмет психологического анализа / Олег Кривцун // Психол. журн. – 1996. – Т. 17. – № 2. – С. 99–109.
2. Вересов Н. Н. Культура и творчество как психологические идеи / Н. Вересов // Вопр. психологии. – 1992. – № 1. – С. 124–128.
3. Жорнова О. І. Педагогічне посередництво в універсальних пошуках «золотої середини» [Текст] / Ольга Жорнова // Шлях освіти. – 2004. – № 4. – С. 6–10.
4. Жорнова О. І. Культуротворчість: ноовійна чи «медитація на користь життя в його найморальніших і безконфліктних іпостасях»? [Текст] / Ольга Жорнова // Социальные технологии: Актуальные проблемы теории и практики. – Запорожье : Изд-во ГУ «ЗИГМУ», 2006. – Вып. 29. – С. 129–137.
5. Жорнова О. І. Інтерація в культуротворчому формуванні студентів [Текст] / Ольга Жорнова // Рідна шк. – 2006. – № 11. – С. 24–26.
6. Жорнова О. І. Колективні дії нації: депозит культурного розвитку чи cultural incorrectness? [Текст] / Ольга Жорнова // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. – К. : Фенікс, 2006. – С. 73–75.
7. Жорнова О. І. Культуротворчість і державотворення: глобальний соціокультурний проект чи самовираження політичного лідера [Текст] / Ольга

- Жорнова // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. – К. : Фенікс, 2004. – С. 26–28.
8. Жорнова О. І. Теорія і методика формування культуротворчості : монографія [Текст] / Ольга Жорнова. – Запоріжжя : Вид-во «Дике поле», 2006. – 416 с.
9. Жорнова О. І. Формування культуротворця як глобальний соціокультурний проект [Текст] / Ольга Жорнова // Теорія і практика матеріально-художньої культури. – Х. : ХДАДМ, 2004. – № 6. – С. 7–10.
10. Харрінгтон Х. Дж. Бенчмаркінг в лучшем виде! 20 шагов к успеху / Х. Дж. Харрінгтон, Дж. С. Харрінгтон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.m-economy.ru; <http://www.ozon.ru/context/detail/id/1695068/>